

társadalmi konstellációban tehát, amikor tombolt a kapitalizmus egyik legnagyobb gazdaság megrázkódtatása s a megrettent uralkodó osztályok a terror fokozásával, valamint az antiszemitizmus előtérbe állításával akarták elkerülni a közeledő „kataklizmát”. Filantrópnak bizonyult ezáltal is, mert állást foglalt az embertelen faji- és felekezeti gyűlölködéssel szemben.

Krúdy alkotása irritálta a szélső jobboldal képviselőit. 1933-ban Bary József hátramaradt rokoni könyvet írtak, melyben védelmükbe vették a Krúdy által is „megragalmazott” vizsgálóbíró s egyúttal részt kértek — a tiszaezslári eseményeknek tendenciózus meghamisításával — a mindjobbban éleződő felekezeti uszításból. A könyv összeállítói — az előszóban — nem tagadták, miszerint „A tiszaezslári Solymosi Eszter” folytatólagos megjelenése is szerepet játszott az említett memoár elkészítésében.⁴ Krúdy Gyula, a Horthy-rendszer ember-telensége idején e művével és kiállításával hozzájárult a fasizmus elleni harchoz. Méltánytalanság érne az íróat, ha „A tiszaezslári Solymosi Eszter” című alkotást még sokáig elrejténé a feledés vaskos pora.

Hegedűs Sándor

József Attila *páncélvonalának* forrásához

A *páncélvonal* szó József Attila verseiben — a verscímbe való előfordulást is az adatok közé számítva — összesen hatszor fordul elő (vö. Wacha I.: Mutatvány a készülő József Attila-szótárból. Nyr. 83 : 287). Maga a *páncélvonal*-motívum pedig — nyíltan megemlítve — csak két versben a *Páncélvonal* (korábban: *Kígyulladt*) címűben és A *mennyei páncélvonal*-ban (ÖM² 1 : 267, 439–40 és ÖM² 1 : 270, 440) fordul elő, rejtetten pedig — mint ezt Lengyel Béla József Attila és az Októberi Forradalom című cikkében kifejti (Magyar Tudomány 1957. 380–1) — az *Acélgömb föl! föl! emelkedj!* és a *Bődülj torony* című versekben (ÖM² 1 : 264, 439, ill. ÖM² 1 : 274, 442).

Mindegyik vers 1926 tavaszának születte. A *Páncélvonal* című verset Bécsben írta a költő és 1926. április 23-án Mikes Lajosnak küldte el levélben, — kezdetlegesebb kidolgozásban — a *Ballagok lassan hazafelé* című verssel együtt. Április 24-én ugyanezen vers kíséretében, — némiképp át dolgozva — egy Deák Hajnalkának írt leveléhez mellékelte. A vers egyébként a Diogenes 1926. május 8-i számában jelent meg először (vö. ÖM² 1 : 439–40). A *mennyei páncélvonal*-ot, mely a költő életében nem látott napvilágot, szintén egy Mikes Lajosnak küldött kéziratból ismerjük. Itt a vers kísérői az *A világ ha elbujdosat*, a *Pohár*, a *Virágos* és a *Bődülj torony* (vö. ÖM² 1:440). Ez utóbbi vers nem jelent meg a költő életében; forrása a már előbb említett Mikesnek küldött kézirat. Az *Acélgömb föl! föl! emelkedj!* sem jelent meg a költő életében; forrása egy Gáspár Endre hagyatékából származó kézirat (vö. ÖM² 1 : 439, 442).

A *páncélvonal*-motívumot Lengyel Béla a forradalom jelképének tekinti, bár mint mondja, a *Páncélvonal* című versben „a szimbólum nem egyértelmű: a társadalmi motívummal a szerelem utáni vágyakozás motívuma keveredik”. A *mennyei páncélvonal*-ban pedig ugyancsak szerinte „a két motívum előbb említett sajátos vegyülésével találkozunk. A forradalmiság csak a befejező harmadik szakaszban válik nyilvánvalóvá” (i. m. Magyar Tudomány 1957. 374, 380–1). Gáldi László szerint, aki A legújabb magyar költészet stílusproblémái című cikkében (Stilisztikai tanulmányok 1961. 147–194.) az antropocentrikus, azaz az emberközpon-tú képek tárgyalása során említi meg, József Attilánál „a páncélvonal fogalmának szubjektív átértékelése” „a költő pattanásig feszült lelkiállapotára utal” és a versben „az alagútból zúgva kirohanó páncélvonal a sanyarú sors labirintusából kitörő erő jelképe lett: forradalmi szimbólum, egyben azonban az egyéni boldogság szimbóluma is” (im. 185–6). Magam a József Attila-szótár mutatványában úgy vélekedtem róla, hogy „valószínűleg az akarat mindent elsöprő erejének, illetőleg a forradalomnak a szimbóluma” (Nyr. 83:287).

A motívum forrásaként — elsősorban — Nádass Józsefnek József Attila első találkozása a szovjet irodalommal (Szovjet Kultúra 1955. 3. sz. 31–32) című cikke, majd Lengyel Béla idézett műve alapján Vszevolod Ivanovnak az A 14–69. számú *páncélvonal* című polgárháborús partizántörténetét szokás megemlíteni. Nádass József mint szemtanú elmondja, hogyan ismerkedett meg József Attila 1925-ben Bécsben a szovjet irodalom számos kiváló termékével. „Egyik legelső olvasmányá Vszevolod Ivanov elbeszélése, a 14–69. számú *páncélvonal* volt. Sokat-sokat emlegette később is ezt a megrázó, drámai erejű, a polgárháború partizánjainak hősiességét mély realista művészettel megjelenítő művet” (Nádass J. im. ih.; idézi Lengyel Béla im. ih.). Fenntartás nélkül azonban csak Lengyel Béla fogadja el József Attila *páncélvonal*-motívumához forrásul Vszevolod Ivanov művét. (Im. ih.). Már a József Attila ÖM. 1955. évi javított kritikai kiadása is óvatos megköttéssel él a motívum eredetét illetően, mikor ezt

⁴ BARAY JÓZSEF: A tiszaezslári bűnper.

írja a *Páncélvonal* című vershez fűzött jegyzetben: „A versnek a szovjet irodalommal való *esetleges kapcsolatáról* személyes élmények alapján Nadas [!] József irt . . . ; *állításai* még további vizsgálatra szorulnak”. (ÖM² 1 : 440 a kiemelés tőlem.). Magam a József Attila-szótár mutatóványában a következőket írtam: „Nadas József *szerint* a páncélvonal forrása Vsevolod Ivanov . . . partizánregénye, melyet a költő 1925-ben olvasott Bécsben. Nem lehetetlen azonban, hogy a *szimbólum forrását* a költőnek az *első világháborúval kapcsolatos emlékeiben* kell keresnünk” (Nyr. 83: ih.). Gondoltam ezzel arra is, hogy a költő nem elsősorban irodalmi élmények hatása következtében illeszt egy-egy új szót, motívumot költői nyelvébe, hogy nem okvetlenül — közvetlen és elsődleges — irodalmi élmények vagy más, korábbi költők hatására alkotja meg sajátos és új szimbólumait. Ugyanakkor arra is gondoltam, hogy a háború utáni irodalmi élet „levegőjében” eléggé benne volt vagy lehetett, eléggé közismert lehetett ez a motívum ahhoz, hogy József Attilának ne legyen szüksége közvetlen irodalmi hatásra a motívum megalkotásához. Gáldi László — már említett — tanulmányában a következő megfogalmazással fejezte ki a motívum forrásával kapcsolatos aggályait: „A kép forrását különben Lengyel Béla Vsevolod Ivanov polgárháborús történetében *vélte megtalálni*” (im. ih.).

Anélkül, hogy Vsevolod Ivanov regényének mint ösztönző példának, a motívumnak szimbólumként való felhasználásához lökést adó irodalmi élménynek a „forrásérték”-ét kétségbe vonnám, szeretném a figyelmet egy másik irodalmi alkotásra felhívni. Ez — ha olvasta József Attila — legalább olyan, vagy talán még nagyobb mértékben (korántsem állítom, hogy példaként, hanem csak hogy) ösztönzőként hathatott József Attilára a két versben is előforduló, a vers alapmotívumául szolgáló páncélvonal-szimbólum megalkotásakor. Ez az irodalmi mű René Schickelének *Nagy város* című verse. René Schickele (1883–1940) különben az egyik legismertebb (elszászi származású) német, expresszionista költő. 1916–20 között Zürichben kiadta a „pacifista expresszionista beállítottságú” *Die Weissen Blätter*-t. (Vö. Der Große Brochhaus 1956. 10 : 356; Duden Lexicon 1962. 3. 1871). Mivel Schickele a baloldali expresszionizmusnak (az expresszionizmus aktivista irányának) egyik legjelentősebb képviselője volt, a Páncélvonal-versek írásának költői korszakában lévő József Attila érdeklődési körébe nagyon könnyen beilleszkeszhető Schickelé költészetének tanulmányozása. Schickelé verse, mely Demeter Ödön magyar fordításában — József Attila *Páncélvonal* című versének közlése előtt pontosan egy évvel korábban — jelent meg a *Jel* című irodalmi folyóirat 1925. évi májusi számának 11. lapján, így hangzik:

Nagy város.

ITT KELL MARADNOTOK!

bár fénytelen az ősz és fojtó itt a május
 Itt kell maradnotok, mert vár rátok a tér,
 melynek kockás vermeiben
 lobogó féynél ünnepet ültök.
 Itt hallgatjátok ónos arccal
 A parancsokat és úgy mozogtok a háztömbök között
 Mint ormótlan gépek furcsa csavarjai.
 Innen indulnak a Sarkok felé,
 A fénylő testű *páncélvonalok*
 Amelyekkel minden nap, újra és újra
 Meghódítjátok a világot.
 Itt van az AKARAT buzgó forrása
 Amely tajtékos hullámmal paskolja hátatokat.
 Itt mozgatja millió tagotokat
 És habjai a messi partokat verik.
 Itt kell maradnotok
 bár fénytelen az ősz és fojtó itt a május
 De mégsem üzhet semmi innen el
 Mert innen hódíthatjátok meg majd a világot.

A rokonság, a motívumok egyezése Schickele versének magyar szövege és a József Attila versében előforduló páncélvonalok nyelvi környezete között meglepő. Schickele versében *lobogó fényről* olvashatunk, József Attila páncélvonalának, mely a „*fények szédítő pályaudvaráról*” robot ki (*A mennyei páncélvonal*), „*ütegeiben tömített fények*” vannak (*Páncélvonal*). Schickele *ónos arcokról* ír, József Attila *járadt harcosokról*, kik közül „a legelgyőztorébb a földre puffan” (*A mennyei páncélvonal*). Schickele fénylő testű páncélvonalai a *nagy városból* „*indulnak a Sarkok felé*” és versének hősei a *nagy városból* „*hódítják meg a világot*”. József

Attila „*jobbharcú mennyei páncélvonal*”-a „*kiront még zúgva egy elfeledett bús alagutból*” (*Páncélvonal*), „*kirobog*”, *kizúdul* a „*fények szédítő pályaudvaráról*”, ill. a költő szívéből (*A mennyei páncélvonal*). Schickele *harcáról, hódításáról* szól, József Attila pedig *küzdelemről, jóvőről*. Schickele versében az *akaratról*, beszél — a szedés által is erős hangsúlyt adva a szónak —, József Attila pedig „*eltékozolt sok szép*” *erőről*. (Az akarat fontosságát egyébként *A mennyei páncélvonal* harmadik szakasza is sugallja. A párhuzamok fellelhetők a Lengyel Béla által említett *Bödülj torony* és az *Acélgömb föl! föl! emelkedj* című versekben is.)

A rokonság az idézett József Attila-versek és Schickele verse között — már csak az egyezések nagy száma miatt is — nagyon valószínű. A kérdés ezek után már csak az, hogy olvasta-e, olvashatta-e a költő Schickele idézett versét. A kérdésre igennel kell felelnünk. A *Jel* című folyóirat 1925. évi májusi számában ugyanis egyszerre három verse is megjelent József Attilának. Mégpedig az *Együgyű ének*, a *Rossz volt, elszéledt szíveimből* (= *Szomorú*) és az *Érik a fény*. A folyóirat középén, egy csak verseknek szánt kettősoldalon, szépen, mutatósan beosztott, látványos tördelésben, olyan tükörrel, mely reprezentatív jelleget ad a versnek is, a folyóiratnak is, jelent meg a három József Attila-vers. Olyan formában, olyan környezetben, olyan elrendezésben, mely azt sugallja, hogy a vezércikk-oldal, az első lap után ez a kettősoldal a lap legelőkelőbb helye.¹

Ugyanezen kettősoldal bal alsó sarkában jelent meg negyedik versként Schickele idézett költeménye. József Attila — ha nem is megjelenése után közvetlenül — minden bizonnyal végiglapozta a kéziratot.² Megnézte a szedést, a vers kiállítását, végigolvasta saját versét — melyik költő közömbös saját verse iránt? — és utána minden bizonnyal elolvasta azt a verset is, mely az övével egy lapon jelent meg. — Mint ahogy én is elolvastam, pedig engem csak József Attila versei érdekeltek, mikor a *Jel* ezen számát megnéztem.

Ilyen alapon nyugodtan állíthatjuk, hogy a költői ismerte Schickele idézett versét. A vers azután tovább rezeghetett benne, és ösztönzést is adhatott a páncélvonal-szimbióm megalkotásához.

A József Attila — Schickele közötti párhuzam azonban nemcsak a páncélvonal-motívum eredetének szempontjából fontos; az irodalomtörténet és a motívumkutatás szempontjából is elgondolkasztó és tanulságos. Bár az irodalomtörténetírásban az ilyen adatok felhasználására, értékesítésére már több kísérlet történt (pl. Kardos László Tóth Árpád-monográfiájában, Szabolcsi Miklós József Attila-életrajzában és másutt is), mégsem vettük eléggé figyelembe a korabeli sajtónak, a napilapoknak, irodalmi folyóiratoknak rejtett tanulságait, s főleg a kritikai kiadásokban nem gyűjtöttük össze ezeket az adatokat. Az irodalomtörténet és a motívumkutatás, valamint a költő életműve szempontjából ugyanis nemcsak az elég fontos, hogy egy-egy vers melyik folyóiratban, napilapban jelent meg. Az sem közömbös, hogy az alkotás a folyóiratnak hányadik lapján található. Előkelőnek számító helyen közli-e a lap a verset vagy csak elrejtve; „*vezércikk-oldalon*” vagy csak a lap belsejében hézagöltőnek szánva; mellékletben szerepel-e, (s annak is mely részében) vagy magában a napilapban; szép, gondos tördelésben olvasható-e, elkülönítve a prózai szövegektől, több hasábos szedésben, „*levegősen*” vagy csak a hasábközé beszorítva, beékelve olyan formában, mely még a vers-jelleg felismerését is megnehezíti. (Gondoljunk csak a Szép Szóban, illetőleg a Pesti Naplóban, Népszavában, Makói Reggeli Újságban megjelent versek külső formájára, betűtípusára stb.) Nem mellékes az sem, hogy neves szerzők társaságában olvasható-e verse vagy olyanokéban, akik azóta áthullottak az irodalomtörténet értékelő rostáján. Ezeknek az adatoknak, tanulságoknak — (egy kritikai kiadásba való) összegyűjtése által nemegyszer jobban tetten lehet érné — s talán jobban bizonyítani — egy-egy motívum, költői, irodalmi hatás forrását, mint egy vagy más mű elolvasásának — pusztán a motívumok egyezésén alapuló — feltételezésével. Saját művét mindig elolvassa a szerző, s az sem közömbös számára, kinek a társaságában jelent meg alkotása. — Az ilyen adatok egyúttal adalékot, támpontot szolgáltathatnak annak kutatásához is, hogyan értékelték a költőt a kortársak, hogyan, mennyi idő alatt, milyen jellegű folyóirat(ok)-ban tört be az irodalmi életbe, annak élvonalába.

Wacha Imre

¹ József Attila vers — a költő életében — a Szép Szó és a Korunk kivételével ilyen előkelő helyen talán egy folyóiratban sem jelent meg. A versek, különösen a napilapokban, így a Népszavában is rendszerint alkalomszerűen és ott jelentek meg, ahol az aktuális szövegek között a tördelés során üres hely maradt. Ezekbe a hézagokba nyomott bele a tördelőszerkesztő egy-két rövid verset. Nyíri Imre őrös kollégám, aki a 30-as évek táján a Népszava szerkesztőségének munkatársa volt, említette, hogy József Attila verseit a tördelőszerkesztők nem szívesen közölték a lapban, mert gyakran hosszúak voltak, nehezen lehetett őket a tördelőskor fennmaradó üres helyekre beilleszteni. Ráadásul József Attila nem is vette figyelembe a versek ezt a „*lapkító*” szerepét, s a korrekktúrákba is — ha látta a korrekktúrákat — a jobb kifejezés érdekében belejavított; ezáltal azután újabb tördelési gondok elé állította a tördelőszerkesztőt, hiszen olykor egy-két szó betoldása már soröbletet jelenthetett a lap tükreben.

² József Jolán könyvéből és a költő leveleiből tudjuk, hogy a verseit közlő folyóiratokat — olykor nem közvetlenül a megjelenése után, de — megszerezte. József Jolán a Nyugattal kapcsolatban ír ilyen esetről.